

Gyógyszerésztörténeti közlemények

Gyógyszerészet 21. 265—268. 1977.

A debreceni első gyógyszerüzem

DR. VARGA PÁL

Három debreceni gyógyszerész 1912-es üzem alapításáról számol be a szerző. Ismereti nagy vonásokban az üzem életét az elmúlt 65 év alatt. Az üzem alapításakor főképpen az akkor érvényes gyógyszerkönyv előírásai szerinti készítmények előállításával foglalkozott. Ez a vállalkozás sok nehézség s több névváltozás után érte meg az államosítást. Az államosítások után végrehajtott ésszerű üzemösszevonások, valamint azok termékei előállításának elosztása után, mint a gyógyszer-tárhálózatot galenusi készítményekkel is ellátó egyedüli gyár működött s jelenleg, mint a BIOGAL Gyógyszer-gyár része működik.

*

Az 1912-es szaklapokat [1] olvasgatva egy hirdetésen akad meg a szemünk, melyben a debreceni *Hatvani* (farmakokémiai laboratórium) ajánlja készítményeit.

Most, hatvanöt év távlatából érdemesnek tartotam ezt az üzemalapítást és annak további működését megvizsgálni.

Debrecen város rendőr-főkapitánysága 1912. január 23-án iparigazolványt adott ki „*Rex Ferenc, Muraközy László és Grósz Nagy Ferenc* mint társak *Hatvan utca 2. szám* alatt gyógyszerárú-készítés és *Piac utca 20. szám* alatt azzal való kereskedés” megjelöléssel [2]. Ez volt a már említett *Hatvani*-laboratórium, melyet a tudós

Hatvani István (1718—1786) debreceni professor (aki Magyarországon először tanított főiskolai szinten kémiát [3]) iránti tiszteletből neveztek el. Erre utal különben az a bejegyzés is, melyet a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara védjegymutatójában [4] 1912. február 27-i kelettel a 255. lajstromszám alatt találunk, miszerint a fent bejegyzett cég gyógyszerészeti laboratóriumában készített gyógyszer- és kozmetikai készítmények címkéin védjegyet alkalmaz. A védjegy *Hatvani* ismert képe [5] alatt *Hatvani* felírás volt.

Az alapító gyógyszerészek üzemüket, ha szerény keretek között is, de korszerűen igyekeztek berendezni. Erre utal az a beadvány, amelyet már 1911 májusában intéztek a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamarához. Ebben segítséget kérnek a beindított üzemük működéséhez elengedhetetlenül szükséges, s a pforzheimi G. G. H. Müllre német cégtől érkező gépek vámkedvezményben való részesítéséhez. Megjegyezve azt is, hogy a laboratórium munkakörének alapját a gyógynövényekből előállítható galenusi készítmények képezik. Ezek nyersanyagát részben természetesen a Debrecen vidéki flóra szolgáltatja. Mint írták, tevékenységükkel meg kívánják takarítani azt a számottevő összeget, melyet eddig a külföldnek ajándékozott az ország azáltal, hogy az olcsón kiszállított nyersanyagot, feldolgozva galenusi készítményként magas áron vásárolták vissza Németországból. A gépek 2659 kg súlyban, 13 ládában érkeztek [6]. Sajnos, a beadványban is említett számlát — melyből pontosan megállapítható lenne az egyes gépek félesége, illetve rendeltetése — nem sikerült megtalálni.

A cég további tulajdonviszonyát nem lehet pontosan megállapítani, mert a cégbírószági lajstrom [7] és a Debrecen város „B” iparlajstroma [2] között ellentmondás van. Az előbbi szerint a társas cégből *Muraközy és Grósz Nagy* már 1912 szeptemberében kilépett, míg az utóbbiban a cég megszűnése 1920. június 4-én van bejegyezve.

A szerény kezdetből kiindult laboratórium részére csakhamar szükség bizonyult a *Hatvan utcai* helyiség, mivel ott terjeszkedésre nem volt lehetőség. Így az 1914-ben kitört világháború már új helyiségben, a *Széchenyi utca 28. szám* alatt találta az üzemet. Erre szükség is volt, mert nagy feladatot kellett vállalnia a hadrakelt sereg gyógyszerellátása terén, majd a helyi fogolytáborban kitört kolerajárvány leküzdésében [8, 9].

1920-ban nagy lendületet kapott az üzem; munkájába *dr. Rex Sándor* is bekapcsolódott. *Rex Sándornak*, a neves kémikusnak ott kellett hagynia az egyetemet, mert a Tanácsköztársaság alatt a Budapesti Tudományegyetemre professzori ki-

I PRÆSIO III

Hatvani pharmacochemiai laboratórium Debreczen,

Hatvan-utca 2. Piac-utca 1-3.

Ph. Hg. III. követelményének szigoruan megfelelo galenus praeparatumok gyára:

Chininum tannicum insipidum Ph. Hg. III.
Coffein sók, Extracta sicca, Extracta fluida,
Extracta epissa, Emplastrumok, Tincturae
narcoticae, Unguentum hydrargyri Ph. Hg.
III. vegytiszta reageniák, Extractum chinæ
❖ ❖ fluidum „Hatvani” ❖ ❖

50% alkaloida tartalommal vízben teljesen oldódó, alkoholmentes china-kivonat, mely állandó összetételénél fogva a külföldieket is felülmulja.

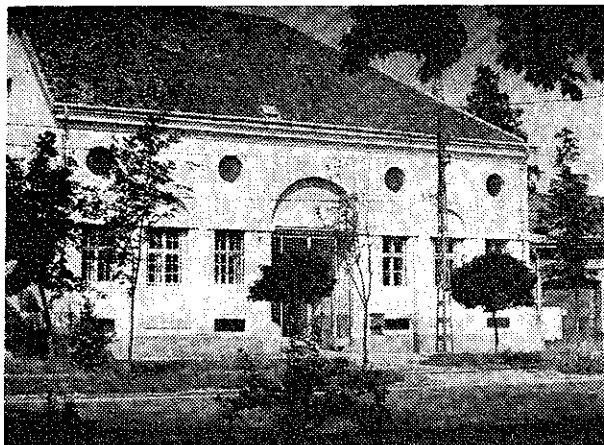
Originalis üveg 1 kgr. 7.— korona
" " " " 3.75 "

Telefon: 469. Telefon: 469.

1. ábra. A *Hatvani* laboratórium 1912-es hirdetése

nevezést kapott [10]. Az üzem még ebben az időben is szerény körülmények között dolgozott, ami kitűnik a debreceni iparfelügyelő 1921. február 21-én tartott gyárvizsgálatról készült jelentésből [11], mely szerint „... az üzem három motorja 9 lóerőt képvisel. Egy engedélymentes fél légkör nyomású 150 literes gőzkazánja van”. Továbbá felsorol a jelentés tételesen 18 különböző gépet, illetőleg termelési eszközt is.

Az 1921-es év nagy változást hozott az üzem életében, ugyanis november 29-én a Takarékos és Hitelintézet Rt Debrecen, a Központi Drogéria

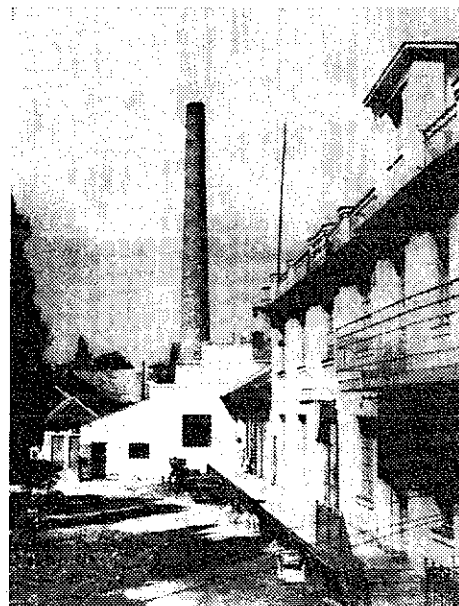
2. ábra. A Bem téri üzemépület

Dr. Rex Ferenc és társai debreceni cég együttesen részvénytársaságot alapítottak: „Dr. Rex Chemiai Gyár és Gyógyárunagykereskedés Rt.” néven. A társaság alapítókéje kétmillió korona, mely 10 000 db kétszáz korona névértékű részvényből áll. A részvények 54,5%-a a bankérdekeltség, míg 45,5%-a Rex testvérek kezébe került. Az így alapított vállalat tárgya a cégbíróságnál [12] következőképpen van megadva: „A társaság célja vegyiszerek, gyógyárak, vegyszeti gyártmányok és készülékek, általában a vegyipar mindennemű készítményeinek gyártása és eladása; ilyenmű saját, vagy idegen gyártású készítményekkel való kereskedés és azok eladására irányuló képviselő”. A részvénytársaság 1922-ben új helyiségbe költözött a Péterfia utca 62. (jelenleg Bem tér 2.) szám alá.

Ezen a helyen az iparhatóság megengedte mechanikai berendezésű vegyi laboratórium, vegyszeti gyártelep létesítését [13]. Az évi közgyűléseknek adott jelentések eleinte kedvező eredményekről számoltak be, de nemsokára a gazdasági élet nehézségei ennél a vállalatnál is jelentkeztek [14]. A vállalat életében jelentős fordulatot hozott az 1926. október 17-én megtartott rendkívüli közgyűlés, mert azon részben személyesen, részben képviselő útján a részvények új tulajdonosai, az ország más-más részén munkálkodó gyógyszerészek jelentek meg s döntöttek különböző ügyekről, többek között az új cégszövegről: „Gyógyszerészek Részvénytársasága Dr. Rex Chemiai Gyár és Gyógyáru Nagykereskedés” [12]. Azt megállapítani, hogy valójában hány gyógyszerésznek volt részvénye, szinte lehetetlen. Az írott emlékek a

részvényes gyógyszerészek számát 400—500-ra becsülik [15, 16]. A későbbi közgyűléseken derült ki, hogy a részvénytársaságot a debreceni Általános Forgalmi Bank Rt. hathatósan támogatta [12]. A lelkes elgondolások alapján létrehozott, eleinte kedvező eredményeket felmutató vállalkozást az igazgatóság, az 1931. június 30-i rendes közgyűléshez intézett jelentésében, már borúlatozóan ítéli meg: „Az általános gazdasági válság a gyógyszerészeket is megtámadta, sőt az általános fogyasztóképesség fokozatos lecsökkenése a gyógyszeráriák jövedelmét elviselhetetlenül lecsökkentve, a gyógyszerészek fizetőképessége meggyengült, így kinnlevőségeink behajthatatlanokká váltak. Ezek miatt a mérleget veszteséggel zártuk” [12].

A tőkés gazdasági rend örökös réme: a gazdasági válság, mely ebben az időben már világméretű, erősen érezteti hatását s a kérelmetlen törvényszerűség — a nagy hal felfalja a kis halat — itt is érvényesül. A Gyógyszerészek Részvénytársaságával szoros együttműködésben levő Általános Forgalmi Bank Rt.-t bekebelezi a Magyar Általános Hitelbank Rt. (továbbiakban MÁH). Meg kell jegyezni, hogy a MÁH érdekkörébe már tartozott egy közel azonos tárgyú vállalkozás a Debrecenben 1919-ben alapított és működő *Gyógyáru Kereskedelmi Rt.* [17]. A MÁH már előbb említett tejeskedésének egyenes következménye lett, hogy a két rokon szakmájú vállalat egyesítését szorgalmazta, amit az egy időben, de külön-külön megtartott közgyűlések ki is mondtak [12]. Mikó [8] írja: „... az egyesített vállalat kereskedelmi részét Budapestre helyezték át, míg az ipari rész Debrecenben maradt”. Az így életre hívott vállalat ismét új nevet kapott: „Rex Gyógyszervegyészeti Gyár és Gyógyáru Kereskedelmi Rt.” és új telephelyre költözött: Fürdő utca 3. szám alá, ahol megfelelő területen — iparvágánnyal — kielégítő épületek állottak rendelkezésre [12].

3. ábra. A Fürdő utcai gyártelep fő épülete a kazánházzal

Közben egy ellenőrző vizsgálat alkalmával derült ki, hogy a fennálló rendelkezések ellenére eddig Debrecen városának vezetősége, az illetékes miniszter tudta nélkül húsz éven keresztül engedélyezte a gyógyszergyártást [18]. Ezek után a vállalat 1933. január 17-i kelettel kapott iparengedélyt: „Gyógyszerek és gyógyszeres készítményeknek, a steril ampullákba töltött gyógyszeres folyadékoknak, valamint galenikus készítményeknek a kézműves jellegű iparüzés kereteit meghaladó, vagyis gyárszerű előállítására, Debrecen sz. kir. város közigazgatási területére kiterjedő érvénnyel” [19]

Az egyesített vállalat első közgyűlését 1933. június 30-án tartotta. Ezen a MÁH a szavazatoknak már több mint 98%-ával rendelkezett. Az erőviszonyok tehát kialakultak, s azok így is maradtak az államosításokig.

Az új telephelyen éveken keresztül végzett iparfelügyelői vizsgálatok jelentései új berendezésekről, felszerelésekről, kazánházépítéséről, nemkülönböztetve munkásjeléti intézmények létesítéséről adnak számot. Az üzem folyamatosan fejlődött egészen 1944 őszéig, de annál szomorúbb képet ad az 1945. június 4-én készült iparfelügyelői jelentés: „Gépi és egyéb termelőeszközök hiányoznak, pótlása folyamatosan” [11].

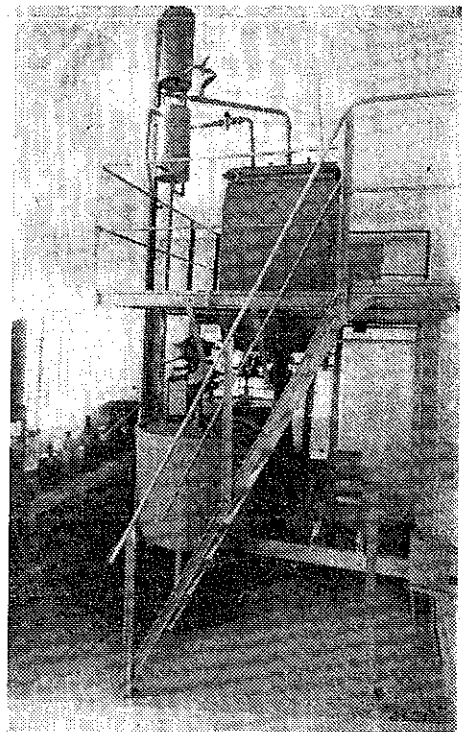
A felszabadulás után több változatban felmerült a MÁH részéről az a terv, hogy az üzemet Debrecenből Budapestre helyezik át. Ezt az elgondolást a MÁH már csak azért is keresztül akarta vinni, mert közben egy másik — teljesen hasonló — vállalat, a *Török-Labor Rt.* is érdeklőre került. A két vállalatot már 1946-ban Budapesten kívánták egyesíteni [20]. Közben 1948 áprilisában a Gazdasági Főtanács mindkét vállalatot összevonta a *Rico Rt.*-vel s intézkedett, hogy a MÁH részvénytulajdonosi jogkörét a Rico gyakorolja, s a kereskedelmi tevékenységnek a termeléstől való elválasztását is kilátásba helyezte. A MÁH két vállalatát 1948 novemberében — a nagy bankokkal egy időben — államosították [20]. Ezekután a Vegyipari Igazgatóság 1949. március 10-én úgy rendelkezett, hogy a debreceni *Rea Gyógyszervegyészeti Gyár* a jövőben, mint a *Richter Gedeon Vegyészeti Gyár* debreceni fiókja fog működni [21]. A Népgazdasági Tanács 1951-ben *Debreceni Gyógyszergyár* névvel önálló vállalattá szervezte [22], melynek a *Hajdúsági Gyógyszergyár*ba való beolvasztását a Nehézipari Minisztérium 1960. január 1-vel rendelte el, *BIOGAL Gyógyszergyár* néven [23].

A termelés

A fennmaradt s 1911-ben elkezdett laboratóriumi jegyzőkönyv [24] tanúsága szerint kezdetben főleg a hivatalos és nem hivatalos galenusi készítmények előállításával foglalkozott az üzem. Ebben a jegyzőkönyvben nyomát találjuk a később *Guajakodyl* néven törzskönyvezett gyógyszerkülönlegességük első előállítási kísérleteinek Úgy-

szintén találunk utalást ennek a készítménynek a klinikai kipróbálására s élettani hatásvizsgálatára is. Ez a készítmény különben 1922 márciusi bejelentése után 1934 júliusában szabadalmi oltalmat kapott [25]; lényege az volt, hogy a hatásos guajakolt vizes oldatban tartalmazta. A részvénytársasággá alakult üzem termelésének legfontosabb része továbbra is a galenusi készítmények és neogalenikumok (injekciók, kenőcsök, tabletták stb.) előállítása volt, de ezek mellett igen sokféle termékkel kísérleteztek, illetőleg sokféle terméket állítottak elő. Ilyenek a különböző tubusok készítmények, gyógyszerzappanok, fogápoló-, illatszerek, likőr kivonatok stb. Úgyisint bizonyos mezőgazdasági hasznosítású termékek előállítását is megkezdték: tejoltó készítmények (folyadék és por), rágeszélők itására a *Ratopax*-készítmények, dűvadak itására foszforszörp stb. 1929 decemberében szabadalmat kapott a vállalat: „Eljárás íztelen kininorvosszer előállítására” [26]. Ez tulajdonképpen a kinin acifenokinolinos sója s *Diplochin* néven került forgalomba. 1937 márciusában szabadalmi oltalmat kap a vállalat: „Eljárás ki-naalkaloidákat tartalmazó gyógyszer előállítására” tárgyban [27]. Ez tulajdonképpen a vörös kínakéregből kivont összalcaloidok acifenokinolinnal lecsapott sója, mely *Cortipan* néven volt ismert (4. ábra).

Közben számos egyéb gyógyszer-különlegességet hozott forgalomba a vállalat, s már az 1934-ben kiadott hivatalos jegyzékben [28] sok készítmény szerepel. Fontos terméke volt a pepszin. Ebből a nélkülözhetetlen gyógyszerből szinte teljes egészében el tudták látni az ország szükségletét, különösen a háborús években [29].

4. ábra. Részlet a Cortipan-üzemből

IRODALOM

1. Gyógyszerészeti Értéstitő és Gyógyszerészi Közlöny 1912-es évfolyama. — 2. Hajdú-Bihar megyei Levéltár (HBmL.) IV. B. 1406/g—129. — 3. *Zsigmond F.* A debreceni református kollégium története, Debrecen (1937). — 4. HBmL IX. 201/b—783. — 5. *Szabadváry F., Szőkefalvy Nagy Z.*: A kémia története Magyarországon, Budapest (1972). — 6. HBmL IX. 201/b—171. — 7. Cégbíróági mutató és lajstrom, Debrecen — 8. Orvosok és Gyógyszerészek Lapja 5, 130 (1934). — 9. Ua. 8, 22 (1937). — 10. Tanácsköztársaság 101. szám (1919). — 11. HBmL V—76/1. — 12. Budapesti Cégbíróóság, 133 kötet — 13. HBmL IV/B. 1406/g—116; 34 686/922 — 14. HBmL VII. 2/d—64; Ct. 12 — 15. Hajdú vármegye és Debrecen sz. kir. város adattára. Kiadó: Nagy Károly és társa, Debrecen (1937). — 16. Vidéki Orvosok és Gyógyszerészek Lapja I, 96 (1930). — 17. HBmL IX. 201/e—98. — 18. HBmL IV. B. 1406/b—86. — 19. Magy. kir. kereskedelemügyi miniszter 180 277/VII. b—1933. számú iparengedélyének hiteles másolata a BIOGAL-nál — 20. Oiszágos Levéltár Fond Z 58, 116—117. csomó — 21. Vegyipari Igazgatóság 503 664/1949. számú leirata a BIOGAL-nál — 22. Nép-gazdasági Tanács határozatainak tára, 1951. január 11-i száma — 23. NIM. 254/1960. sz. Alapítási határozat függelék a BIOGAL-nál — 24. HBmL XI. 3/a—5. — 25. 82 909 számú Magyar Szabadalom (MSZ). — 26. 95 344 sz. MSZ. — 27. 116 018 számú (MSZ). — 28. Magyarországon 1934. július 1-ig bejelentett, tehát forgalomban tartható egységes összetételű gyógyszerek és gyógyszer-különlegességek hivatalos jegyzéke Budapest, 1934 — 29. HBmL XI. 3/a—3

Д-р П. Вагга: *Первый фармацевтический завод в Дебрецене*

Три фармацевта Дебрецена в 1912 году основали первый не-столичный фармацевтический завод в Венгрии: лабораторию ХАТВАНИ Автор изучает условия

(Szerző címe. 4028 Debrecen, Izsó utca 14.)

Érkezett: 1977. I. 5.

TERJEDNEK A TÁMADÓ KEDVŰ MÉHEK

Th Löbsack: Pharm Ztg 121, 1274 (1976)

Amikor mintegy tíz évvel ezelőtt híre jött Brazíliából, hogy ott egy új, veszedelmes méhfaj tűnt fel, amely félelemmel tölti el a lakosságot, sokan azt hitték a sajtóban erősen eltúlozzák a dolgot Ezúttal azonban — sajnos — nem hírlapi kacsaról volt szó Hogy a hazai méhek munkakedvét növelje, Warwick E. Kerr genetikus egy Afrikában élő méhfajból 35 családot telepített Sao Paulóba. Keresztezési kísérleteket készült végezni velük, de egy sajnálatos véletlen folytán 25 család királynőjével együtt elszabadult a kaptárakból és a szabadba vette útját. Hamarosan kitűnt, hogy az afrikai méhek heréi felülmúlják a bennszülötteket és kezdték megtermékenyíteni a brazíliai méhek királynőit. A baj ott volt, hogy a keletkezett új faj egyedei örökölték ugyan az importált törzsek szorgalmát, de egyben azok nagyfokú agresszivitását, szúrás hajlamát is A dolgok gyorsan és feltaróztathatatlanul fejlődtek tovább. Az új, vándorló kedvű méhfaj már csaknem Brazília egész területén megtalálható és előrenyomulóban van Közép-Amerika, illetőleg az Egyesült Államok felé. Az aggasztó helyzet arra bírta az ismert képes természettudományi folyóiratnak, a *National Geographic*nak szerkesztőségét, hogy terjedelmes cikket szenteljen az ügynek A gyakran nagy tömegekben támadó méhrajok ellen nagyon nehéz védekezni 1956 óta, amikor W. Kerr a 35 méhcsaládot az országba hozta, legalább 150 emberéletet követelt azok szúrása, s az általuk elpusztított háziállatok száma több ezerre tehető

этого основания и деятельность лаборатории за 65 лет. Описывает направление производства завода и продукты. Отдельно упоминаются патентованные препараты „Гваякодил, Диплохин, Кортипан. Автор показывает, что после нескольких перемен названий лаборатория продолжает функционировать в настоящее время как часть фармацевтического завода БИОГАЛ

Dr. P. Varga: *The first pharmaceutical production plant in Debrecen*

One of the first production plants aimed at the large scale manufacture of drug products in Hungary, the "Hatvany Laboratory" was founded in the County Town Debrecen by three pharmacists of the town in 1912. The circumstances of the foundation and function of the factory during the past 65 years are related with special respect to the development of the production program starting with the patented preparations Guajakodyl, Diplochin and Cortipan. The factory, after several change of its name, is working at present with the name: Biogal Pharmaceutical works, and its production program includes antibiotics, synthetic agents, natural products and compounded patent medicines as well

Dr. P. Varga: *Der erste Arzneimittelbetrieb von Debrecen*

Drei Pharmazisten von Debrecen haben 1912 den ersten Betrieb der Provinz von Ungarn der Medikamente herstellte gegründet: das Laboratorium von HATVAN. Verfasser untersucht die Umstände der Gründung und den 65jährigen Betrieb dieses Unternehmens. Es werden Erzeugnisdirektive und Produkthenaten erörtert, die patentierten Produkte, Guajakodyl, Diplochin, und Cortipan besonders betont erwähnend. Es wird ferner nachgewiesen, dass der Betrieb nach mehreren Namensänderungen, gegenwärtig als Pharmazeutische Fabrik BIOGAL funktioniert

Szakemberek véleménye szerint a támadó kedvű afrikai méhtörzs utódai jelenleg évente mintegy 300 kilométernyit haladnak észak felé. Legkésőbb húsz év alatt — áthaladva a közép-amerikai földszorosan — eléri Mexikó határát. Az USA hivatásos méhészeit máris aggodalommal tölti el ez a fejlemény. Ha ők füstöléssel, védőálarccal és kellő szakértelemmel biztonságban is lehetnek, a számos kedvtelésből méhészkedőt, valamint a szabadban dolgozó farmereket, traktorosokat igen komolyan veszélyeztetik ezek a dühös afrikai rovarok. Felmerült egy olyan terv, hogy valahol Közép-Amerikában egy „genetikus sorompót” állítsanak fel. Nagyszámú békés természetű méhcsalád odatelepítésével kívánják útját állni az északra irányuló áradatnak. Ezzel a békés méhfajjal kereszteződve az afrikaiak talán egy kevésbé veszélyes törzset eredményeznének

Gazdasági hasznuk és a gyümölcsösök beporzását végző munkájuk miatt nem lehet szó a méhek kiirtásáról. Az USA-ban máris vannak olyan területek, ahol a rovarirtók tömeges használata elpusztította a méhek nagy részét

A sao paulói eset következményei ismét rávilágítanak arra, hogy technikában, élettanban és gyógyászatban milyen veszélyes a „kockázatmentes” kategóriákban való gondolkodás. Nyilvánvaló, hogy sok eset van amikor egy véletlen zavaró momentum helyrehozhatatlan károkat okozhat. A brazíliai méhek esete legyen intő példa mindazok számára akik a természet rendjébe beavatkoznak anélkül, hogy a munkájukkal járó kockázatot felbecsülni tudnák (2).